

نگاهی به امکانات و محتوای مورد نیاز نرم افزار جامع ترجمه قرآن به زبان فارسی

بایسته های تحلیل و طراحی نرم افزار جامع

ترجمه قرآن

محمد خامه گر

روزنامه اطلاعات ۱۳۴۱

۱۸

اهمیت ترجمه قرآن

بهترین روش تبلیغ اسلام و ترویج آموزه های آن، ترجمه و ارائه معارف حیات بخش قرآنی است. میزان و تعداد ترجمه و شمارگان انتشار متون مقدس یک دین، مهم ترین شاخص موفقیت آن آیین به شمار می آید. به همین دلیل مسیحیان با ترجمه کتاب مقدس خود به بیش از ۱۹۰۰ زبان زنده و محلی دنیا، موفق ترین دین در عرصه تبلیغ شناخته شده اند.

مسیحیان از زمان حضرت مسیح تا کنون، به طور متوسط، سالیانه یک ترجمه از کتاب مقدس منتشر کرده اند. این در حالی است که مسلمانان از زمان نزول قرآن کریم تاکنون هر بیست سال، تنها یک ترجمه جدید از قرآن ارائه کرده اند (۱). بنا به تحقیقات زبان شناسان، هم اکنون

۶۵۲۸ زبان، میان اقوام و ملت های مختلف جهان رایج است. از سوی دیگر، بر اساس آمارهای موجود، تا سال ۱۹۹۵م، تنها ۷۰ زبان از زبان های دنیا، دارای ترجمه کامل قرآن مجید بوده است؛ در حالی که کتاب مقدس، طبق آمارهای موجود تا سال ۱۹۸۹م به ۱۹۳۸ زبان مختلف ترجمه شده است. همة سائله نیز بیش از ۲۰ تا ۳۰ ترجمه به زبان جدید، به ترجمه های موجود اضافه می شود. (۲)

در میان رس های مختلفی که قرآن به آن ترجمه شده، زبان فارسی از جایگاه و اهمیت ویژه ای برخوردار است. از منظر تاریخی، زبان فارسی نخستین زبانی است که قرآن به آن ترجمه شده است که همان ترجمه سوره فاتحه الکتاب، توسط سلمان فارسی است. (۳) از آن زمان

تاکنون، بیش از هزار و صد بار قرآن کریم، توسط نویسندگان و مفسران، به زبان فارسی ترجمه شده است؛ با این همه هنوز هم جای ترجمه های سلیس و روان از قرآن حائلی است؛ ترجمه ای که ضمن وفاداری به معنا، از زیبایی و استواری لفظ نیز برخوردار باشد.

ضرورت طراحی نرم افزار ترجمه قرآن به گفته صاحب نظران، دلیل اصلی اندک بودن تعداد ترجمه های قرآن کریم، ر کاستی و کوتاهی در ارائه ترجمه های روان و قابل فهم، این است که ترجمه قرآن کاری بسیار سخت و طاقت فرسات، است؛ آنجا که قرآن پژوهان، ترجمه قرآن را از تفسیر آن مشکل تر می دانند. در ترجمه باید، مقصود و مراد در عباراتی

کوتاه و مختصر بیان شود، در حالی که مفسر با چنین محدودیتی مواجه نیست. برای ترجمه یک متن، افزون بر آشنایی با زبان مبدأ و مقصد مترجم باید با علوم و مهارت‌های متعدد دیگری نیز آشنا باشد تا بتواند فرآیند ترجمه را در معادل‌یابی، صورت‌گزینی عبارات و ساختاربندی جملات به خوبی انجام دهد؛ برای مثال مترجم باید به علومی چون مفردات قرآن، غریب القرآن، وجوه و نظایر، تفسیر، اصول و فنون علمی ترجمه، آشنایی با ترجمه‌های پیشین، اصول نگارش و دستور زبان عربی و فارسی مسلط باشد. افزون بر این، باید از علوم مورد نیاز یک مفسر، همانند ادبیات عرب، لغت، فقه، اصول و تاریخ نیز آگاهی داشته باشد. وقتی مترجم با تکیه بر این علوم، کلمات و عبارات مناسب را تشخیص داد، به مشکل‌ترین مرحله ترجمه، یعنی چینش کلمات در جملات می‌رسد. در این مرحله، دقت در بیان احساس مؤلف، شرط اساسی ترجمه است؛ به عبارتی مترجم باید روح و احساس گوینده را درک کند، تا بتواند متن او را ترجمه کند (۴)؛ بین ترجمه عبارات عاطفی و حماسی، و انشایی و خیری تفاوت بگذارد. انجام این همه، به تنوع گسترده در منابع و تلاش دو چندان مترجم نیاز دارد تا بتواند ترجمه‌ای وفادار و زیبا ارائه دهد. بی‌شک وقتی از ترجمه متون مقدس به خصوص قرآن که کلام خداست، سخن به میان می‌آید، کار از سختی و حساسیت بیشتری نیز برخوردار می‌شود، زیرا در این صورت، مترجم باید ضمن رعایت اصول علمی ترجمه، حساسیت‌های دینی و مذهبی را نیز در نظر بگیرد.

در این میان، تهیه نرم‌افزاری تخصصی برای ترجمه قرآن کریم ضرورت می‌یابد، زیرا با ارائه چنین نرم‌افزاری می‌توان، تا اندازه زیادی از زحمات مترجم، برای یافتن واژه‌های مناسب و مراجعه به منابع متعدد کاست، تا او فرصت و توان خود را بر زیباسازی متن و اتقان محتوایی آن متمرکز سازد. با تهیه چنین نرم‌افزاری پیمودن مسیر پر مشقت ترجمه قرآن کریم آسان‌تر شده، پژوهشگران بیشتری

برای ترجمه کلام خدا تلاش خواهند کرد و در نتیجه امکان ارائه ترجمه‌های متنوع‌تری از قرآن، به زبان‌های گوناگون جهان، فراهم خواهد آمد.

در این نوشته، پیشنهادی برای طراحی نرم‌افزار ویژه ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی ارائه خواهد شد؛ به گونه‌ای که با توسعه و تقویت آن بتوان، به سوی طراحی نرم‌افزار جامع ترجمه قرآن کریم گام برداشت.

مراحل طراحی

نرم‌افزار تخصصی ترجمه قرآن کریم، باید ابزار مناسبی برای مترجم قرآن و قرآن پژوهان فراهم آورد تا با کمک آن بتوانند، فرایند ترجمه قرآن را با سهولت بیشتری طی کنند؛ به عبارت دیگر، نرم‌افزار ترجمه قرآن باید پژوهشگر محور باشد؛ نه متن محور. هدف اصلی در این نرم‌افزار، نباید صرفاً تشکیل یک کتابخانه دیجیتال از کلیه ترجمه‌های موجود قرآن یا کتب و مقالات مربوط به آن باشد، بلکه گزینش محتوا و چینش امکانات و قابلیت‌های فنی نرم‌افزار، باید در راستای پاسخ‌گویی به نیازهای مترجم قرار گیرد.

فرآیند ترجمه و نرم‌افزار ترجمه

تحلیل و طراحی نرم‌افزار تخصصی ترجمه قرآن و تعیین امکانات و محتوای مطلوب آن، باید بر اساس فرآیند ترجمه قرآن تحقق پذیرد. در این صورت، یا بررسی فرآیند ترجمه، نیازهای مترجم را در هر مرحله بررسی کرد، و آن را در طراحی نرم‌افزار تخصصی ترجمه در نظر می‌گیریم:

یکم. معادل‌یابی:

معادل‌یابی فرآیندی است که ترجمه در آن خلاصه می‌شود؛ زیرا مترجم از آغاز تا پایان ترجمه، سرگرم یافتن معادل‌های مناسب و صحیح از زبان مقصد، برای واژه‌ها و مفاهیم و جمله‌های متن مبدأ است.

معادل‌یابی در زبان مقصد، شامل یافتن معادل در سطوح مختلف، از جمله واژگان، ساختار، بافت متن و کنش است. (۵) بنابراین معادل‌یابی، تنها به

نرم‌افزار تخصصی ترجمه قرآن کریم، باید ابزار مناسبی برای مترجم قرآن و قرآن پژوهان فراهم آورد تا با کمک آن بتوانند، فرایند ترجمه قرآن را با سهولت بیشتری طی کنند؛ به عبارت دیگر، نرم‌افزار ترجمه قرآن باید پژوهشگر محور باشد؛ نه متن محور. هدف اصلی در این نرم‌افزار، نباید صرفاً تشکیل یک کتابخانه دیجیتال از کلیه ترجمه‌های موجود قرآن یا کتب و مقالات مربوط به آن باشد، بلکه گزینش محتوا و چینش امکانات و قابلیت‌های فنی نرم‌افزار، باید در راستای پاسخ‌گویی به نیازهای مترجم قرار گیرد

معنای یافتن واژه‌های معادل معنای تحت اللفظی کلمه در زبان مقصد نیست، بلکه مترجم ابتدا باید، منظور و مقصود نویسنده و معنای کلی جمله را دریابد و سپس معادل مناسب آن را از زبان مقصد بنویسد؛ افزون بر این، جایگاه کلمه در جمله (ساختار)، سیاق کلام و جایگاه جمله در کل متن (بافت متن) و حالت گوینده سخن، مانند عاطفی بردن، حماسی بودن، خشم‌آلود بودن (کنش) را نیز باید در نظر

نرم افزار ترجمه قرآن، برای آنکه بتواند، به مترجم در معادل یابی واژه‌ها کمک کند، لازم است منابع و اطلاعاتی چند را در اختیار کاربر قرار دهد:

۱. فرهنگ‌های تخصصی واژگان قرآنی؛ همانند مفردات راغب، التحقيق، قاموس قرآن، مجمع البحرین و... .

۲. فرهنگ کاربردی واژگان در ترجمه‌های قرآنی موجود؛

۳. کتب معتبر وجوه و نظائر قرآن، خاصه اثر مشهور «مقاتل بن سلیمان»،

داشت و در ترجمه منعکس کرد؛ برای مثال معنای تحت اللفظی واژه کفر پوشاندن است؛ اما در قرآن به معنای انکار ربوبیت خدا: «ان الذین کفروا سواء علیهم أو نذرتهم ام لم تنذرهم»، (۶) لجاجت و سرکشی در پذیرش حق در عین تشخیص آن «فلما جاءهم ما عرفوا، کفروا به»، (۷) کفران نعمت: «هذا من فضل ربی لیبلونی أأنکر ام اکفر»، (۸) ترک دستورات خدا که در باره مؤمنان هم به کار می‌رود: «افتمنون ببعض الکتاب و تکفرون ببعض» (۹) و بی‌زاری «انی کفرت بما اشرکت من قبل» (۱۰) به کار رفته است. برای تعیین معنای دقیق این واژه در جمله، مترجم باید با قرائن گوناگون کلامی و معنایی جمله آشنا باشد.

افزون بر این، توجه به مشترکات لفظی

واژگان تأثیر به‌سزایی در ترجمه دارد؛ برای مثال در آیه شریفه «الشمس والقمر بحسبان والنجم والشجر يسجدان»، (۱۱) واژه «النجم»، دو معنای متفاوت دارد: یکی «ستاره» و دیگری «گیاه بدون ساقه»، مانند «علف و سبزی»؛ در حالی که کاربرد نجم در معنای ستاره رایج‌تر است، اما با توجه به قرائن موجود در کلام، معنای دوم درست‌تر است؛ زیرا نجم باید با شجر تناسب داشته باشد.

نرم‌افزار ترجمه قرآن، برای آنکه بتواند به مترجم در معادل‌یابی واژه‌ها کمک کند، لازم است منابع و اطلاعاتی چند را در اختیار کاربر قرار دهد:

۱. فرهنگ‌های تخصصی واژگان قرآنی؛ همانند مفردات راغب، التحقيق، قاموس قرآن، مجمع البحرین و... .

۲. فرهنگ کاربردی واژگان در ترجمه‌های قرآنی موجود؛ با کمک این منبع، کاربر به تلاش مترجمان گذشته، در زمینه معادل‌یابی واژگان قرآنی در موقعیت‌های مختلف، دست می‌یابد و متوجه می‌شود که کلمه «کفر»، در بیش از ۱۵۰ ترجمه فارسی از قرآن، چگونه معنا شده است. چنین کار سترگی، تنها با لینک کردن واژگان ترجمه به کلمات قرآنی ممکن است. کاری که گرچه بسیار پر زحمت است؛ اما برای نرم‌افزار تخصصی ترجمه قرآن ضروری است.

۳. کتب معتبر وجوه و نظائر قرآن، خاصه اثر مشهور «مقاتل بن سلیمان»، در برنامه گنجانده شود.

دوم. تغییر در ساختار زبان

اختلاف در ساختار دستوری و نحوه بیان مفاهیم مختلف در اغلب زبان‌ها مشاهده می‌شود. در ترجمه صحیح و روان، لازم است تغییراتی در ساختار زبانی پیدا به وجود آورد تا متن ترجمه شده، بر اساس زبان مقصد تنظیم شود.

ساختارهای زبانی همه زبان‌ها را می‌توان به پنج دسته تقسیم کرد: نحوی، صرفی، لغوی - معنایی، آوایی و بلاغی. ساختار آوایی به ترجمه‌های شفاهی مربوط می‌شود که در این مجال مورد بحث نیست. اما سایر ساختارها، هر یک به

گونه‌ای در ترجمه قرآن و امکانات نرم‌افزار ترجمه، تأثیر دارد.

الف. ساختار نحوی: منظور از ساختار نحوی، ساختار عناصر دستوری زبان از دیدگاه نحو است. در ساختار نحوی، نقش‌ها و حالت‌های دستوری و نیز روابط میان آن نقش‌ها و حالات، مورد بحث و تحلیل قرار می‌گیرد؛ برای مثال در ساختار نحوی زبان فارسی، این نقش‌ها و حالات نحوی را می‌توان دید: نهاد (فاعلی)، مسند الیهی و نایب فاعلی، مفعول با واسطه، مفعول بی واسطه و...؛ اما در ساختار زبان عربی، حالات و نقش‌های دستوری زیر را می‌توان یافت: فاعل، نایب فاعل، مبتدا، خبر و... .

ساختار نحوی در هر زبان، دارای قواعد خاصی است. با این قواعد می‌توان ساختارهای صحیح دستوری را از ساختارهای ناصحیح یا نامناسب متمایز ساخت. (۱۲)

برای طی این مرحله از فرآیند ترجمه، مترجم باید بر ساختار نحوی زبان مقصد و مبدأ مسلط باشد تا بتواند، ترجمه‌ای معادل و مناسب پدید آورد. با تکیه بر این مهارت‌ها، مترجم می‌داند که مبتدا و خبر زبان عربی را باید به صورت مسندالیه و مسند فارسی ترجمه کند. همچنین متوجه می‌شود که حالت نحوی «مفعول مطلق» ویژه زبان عربی است و در زبان فارسی دارای ساختار مشابه نحوی نیست و به جای آن در زبان فارسی معاصر، از ساخت دستوری «قید» استفاده می‌شود. بنابراین هیچ‌گاه نباید «فجمعناهم جمعا» (۱۳) را به «پس گردشان آوردیم گرد آوردنی» (معززی) ترجمه کرد، بلکه آن را باید به صورت «آنان را کاملاً جمع خواهیم کرد» ترجمه کرد.

نرم‌افزار ترجمه قرآن به فارسی، برای آنکه بتواند به مترجم در درک ساختار نحوی آیات قرآن و یافتن جایگزین مناسب آن در زبان فارسی یاری برساند، باید از امکانات و محتوای زیر برخوردار باشد:

۱. ترکیب نحوی کامل آیات قرآن را از کتب معتبری چون الجدول ارائه دهد. افزودن بخش اعراب مجمع البیان، یا تحلیلی‌های نحوی علامه طباطبائی یا

تفاسیر ادبی مشهوری چون
کشف نیز می‌تواند، در این
زمینه راهگشا باشد.
۲. دوره کامل
دستور زبان فارسی
در برنامه گنجانده
شود.
۳. حالات و
نقش‌های نحوی
در زبان فارسی و
عربی معادل یابی شود
و در مواردی که یک
نقش دستوری در زبان عربی
معادل خاصی در زبان فارسی ندارد،

نقش‌های جایگزین بیان گردد. این ممکن
است به صورت گشوده شدن Hint‌های
راهنما برای هر کلمه ارائه گردد؛ به این
صورت که کاربر نشانگر موس را روی هر
واژه از قرآن قرار دهد، از ترکیب نحوی
آن در زبان عربی و معادل آن در زبان
فارسی آگاه گردد.

ب. ساختار صرفی: ساختار صرفی
به عناصر صرفی کلمات و عبارات در
زبان مربوط می‌شود؛ از جمله این عناصر
می‌توان، به معلوم و مجهول بودن، پسوند
و پیشوند در زبان فارسی و ریشه معنایی
کلمات اشاره کرد؛ آگاهی به ساختار
صرفی زبان، در هنر واژه سازی و واژه
گزینی در فرآیند ترجمه اهمیت فراوان
دارد؛ برای نمونه باید دانست که در
آیه شریفه «سَفَرْتُكَ فَلَاتَسِيَ» (۱۴)
(نُفِر) نه ثلاثی مجرد، بلکه ثلاثی مزید
از باب افعال است و (فَلَاتَسِيَ) نه فعل
نهی که فعل مضارع نفی و مرفوع است،
بنابراین ترجمه آن به «زودا که برای تو
بخوانیم مباد که فراموش کنی» (آیتی)
از نظر ساختار صرفی نادرست است و باید
به صورت «تو را بر خواندن قرآن توانا
می‌گردانیم، بنابراین فراموش نمی‌کنی»
ترجمه شود. (۱۵)

از آنجا که ساختار صرفی در زبان
فارسی، بیشتر بر اساس «ترکیب» و
در زبان عربی عمدتاً بر اساس «وزن و
قالب» بنا شده است (۱۶)، کسی که قرآن
کریم را به فارسی ترجمه می‌کند، باید به
ساختار صرفی هر دو زبان کاملاً آشنا باشد.

د ر

غیر این

صورت، لغزش‌های بسیاری در
ترجمه او پدید می‌آید.

نرم‌افزار ترجمه قرآن، از این جهت
نیز می‌تواند، به مترجم یاری برساند و
تجزیه کامل کلمات قرآن در ساختار
صرفی عربی، همراه با معادل دقیق و
تحت اللفظی واژه را به فارسی، در اختیار
مترجم قرار دهد؛ برای مثال وقتی به واژه
«سَفَرْتُكَ» می‌رسیم، کادر کوچکی باز
شود و نشان دهد که این فعل «متکلم مع
الغیر، ثلاثی مزید از باب افعال» است که
معادل فارسی آن، «مضارع اخباری سوم
شخص جمع» است.

ج. ساختار بلاغی: در ساختار بلاغی،
ارزش هر واژه یا عبارت، از جهت
ظرافت‌ها و نکات بلاغی بررسی
می‌گردد؛ برای مثال کلمات راه، روش،
سبیل، طریق، طریقه و مسیر، از نظر
معنایی و لغوی مترادف‌اند؛ اما هر یک
ارزش کاربردی خاصی دارد؛ به طوری که
انتخاب یکی از این کلمات، گاه می‌تواند
بلاغت و فصاحت سخن را کامل‌تر کند.
محققان فن ترجمه معتقدند که برای
رسیدن به ترجمه‌ای معادل یا وفادار،
توجه به ساختار بلاغی زبان مبدأ و
مقصد، امری بایسته است (۱۷).

قرآن کریم از نظر بلاغی در اوج
بلاغت و فصاحت است و در کاربرد
هر واژه، ظرایف و نکات دقیق بلاغی
را رعایت کرده است، تا آنجا که برخی

نرم‌افزار ترجمه قرآن به فارسی،
برای آنکه بتواند به مترجم در
درک ساختار نحوی آیات قرآن
و یافتن جایگزین مناسب آن
در زبان فارسی یاری برساند،
باید از امکانات و محتوای زیر
برخوردار باشد:

۱. ترکیب نحوی کامل آیات

قرآن

۲. دوره کامل دستور زبان فارسی

در برنامه گنجانده شود.

۳. حالات و نقش‌های نحوی

در زبان فارسی و عربی معادل

یابی شود و در مواردی که یک

نقش دستوری در زبان عربی

معادل خاصی در زبان فارسی

ندارد، نقش‌های جایگزین بیان

گردد